

H.C. ИСМАГУЛОВА

ТАБИГИ ЖАРАТЫЛЫС ЖӘНЕ ТАҒЫЛЫМ

Сәбит Мұқановтың табиғи жаратылсының көптеген тамаша қырларын сөз еткенде ерекше сөз болатын бір қасиеті ол – қарапайым халықпен, еңбек адамдарымен байланысы, оларға етеге жақындығы. Ешқашан атак-данқтан кенде болып көрмеген ірі жазушының кім-кімге де өнеге боларлық қарапайымдылығы жазушының көзін көрген көптеген жандардың естелік-әңгімелеріне өзек болды. Қазақ жазушыларының қатарында Сәбит Мұқановтай республиканы көп аралап, еңбеккерлер ортасында көп болған өзге қаламгер жоқ екендігі де казіргі әдеби ортада ешқандай дау туғызбайды.

1960 жылы Сәбит Мұқанов бастаған бір топ ақындар Шығыс Қазақстан облысына шығарма-шылық сапарға шыққандарын жазған Қалижан Бекхожин Тарбағатай, Зайсан, Марқакол, Құршім аудандарының жұртшылығы, еңбек адамдары, шопандары бұл маңға бұрын келмеген, сырттан сағынышты, өздерінің сүйікті жазушысы Сәбит Мұқановты дәл мағынасында ат шаптырып, той жасап қарсы алғанын тартымды әңгімелейді. Құршім ауданына таянғанда, Сәбенің алдынан алыстан бір аяулысы оралғандай, қырық жігіт, қырық қызы ән шырқап шыққаны да, айрықша зор құрмет көрсеткен аудан басшылары мен еңбекші жұртты атақты Алтай асқарының жалғасы – бір биік тауды, кәдімгідей ресми қаулы алып, «Сәбит асқары» деп атауы да осы сапарда орын алыпты. Қалың жиын ортасында, атына тау сыйлаған бұл ізгі қауымға разы болған Сәбен: «Айналайын халқым, ақынға ат мінгізген, шапан жапкан талай елді көріп едім, ал ақынға тау сыйлаған сендердей жомарт елді көрген емесспін, мың ракмет! – деп, сөйлем тұрып көзіне жас алыпты» (1.68-76). Халықтың шексіз құрметіне бөле-ну үшін аянбай еңбек еткен Сәбит Мұқановты қалың қауымның қалай қадірлайтінін анғартатын мұндай жәйт кез-келген адамды бақытқа бөлеу-мен қатар қандай мықты жанның жанарына да бақыт жасын ұялататыны анық. Ақын Әділбек Абайділданов Сәбенің елмен етеге араласуын былай жалғастырады: «Алтайға барғанда алты қанат ақ үй тігілген екен. Әне-міне дегенше-ақ үй ауыл адамдарына тольп кетті. Бөрінің көзі де, құлағы да Сәбенде. Үйге сыймаған жұрт туыр-лықты түріп жіберген, алты қанат керегенін әр көзі сайын бір бас сығалайды. Жатырқау деген

Сәбенде де, оларда да жоқ. Қалың бұқараға сол кісіден жақын тұратын жазушы бар ма екен? Әй, жоқ шығар» (2.264) дегені С.Мұқановтың ешкімді жатсынбайтын тағы бір ерекше табиғи болмысы мен шебер әңгімешілдік қасиеті туралы әңгімелер легіне жалғасады. Қ.Бекхожин «...барған ауылдардың аксақал шопандарын бұрыннан танитын-дай, туыскандай көріп, Сәбен солармен құшак-таса кетеді. Төбе-төбедегі жиындарда шешіле, жадырай, жұртты құлдіре сөйлеген Сәбен кешкілік мәжілісте де жұртты мәз етіп отыратын. ...сол шопандармен әңгімелесіп, қолындағы дәптеріне керекті жайларды жазып отырады» (1.68-76) десе, Жазушы Тахауи Ахтанов: «Сәбенің тамаша бір қасиеті – әңгімешілдігі еді. Әсіреле бұрынғы өткен қазақ өмірінің жанды шежіресі болатын. Халқымыздың әдет-ғұрпы, салты жөнінде керемет әңгімелер шертетін. Ел ішіндегі әңгімелерді айтқанда, небір қызығылықты жанды бейнелерді мөлдіретіп, көз алдына әкеletін. Сәбен көп жазған адам, біз естіген көп әңгімелері кітаптарына да кірді, бірақ солардың хатқа түспей қалғандары да аз емес. Салактау халықпаз фой және ертеректе техника да болың-қырамады, ал Сәбенің ауызша айтқан әңгімелерін кезінде магнитофонға түсіріп алғанда, казір әдебиетіміз үшін керемет ұлттық мінездер, жанды бейнелер, қызығылықты оқиғалар сакталып, өз ұлттымыз туралы ұғымымызды то-лықтырып, ұлттық бейнемізді жандандырып, әдебиетімізді байыта түсеріне өз басымның күмәні жоқ. Сәбен әңгіме айтқанда, өзінің жа-зушы екенін ұмытып кететін сиякты еді. Ол кәдімгі ауылдың қарапайым шалдарынша, қасын-дағы адамға қызынып әңгіме шертетін. Сонда, тіпті, өзі байқамай, небір бейнелі сөздерді айттып тастайтын» (1.77-86) деп еске алады. Бұл жолдарда ұлы жазушы бейнесін тануда кейінгі үрпак үшін қаншама құнды ақпараттар бар?! Қоршаған халықты жалықпай, тынбай тындаидай білген жазу-шының естігендерін үнемі қағаз бетіне түсіріп жүретін жақсы әдеті кім-кімге де өнеге боларлық әдет болса, оның ауызша әңгімеге шеберлігі алты алашты аузына қаратқан шешендер сынды қайда жүрсе де айналасындағыларды аузына қара-та білуінің бір себебі деп білеміз. Даны халқымыздың сөз өнеріне үлкен мән беруінің тегін еместігі ұлы уақытпен дәлелденген нәрсе. Ел бастаған

көсемдіктің, көрнекті қайраткерліктің айнымас алғышарты, ол – шешендік. Сұлу сөзден кесте тігіп, ою өрнектейтін шешендер сөз байлығының құдіреті арқылы қашанда қөшшілікті аузына қарташп, соңына ерте білген. Олай болса, ауызша әнгіме айту барысында «небір бейнелі сөздерді айттып тастайтын» Сәбеннің «...өзге түстастарынан бір ерекшелігі – жұрт алдында, жиындарда сөйлегенде немесе азғана топ ортасында әнгіме айтқанда да тындаушыларды өзіне тез тартып, тез жадыратып жіберетіндігі» (1.68-76) де осы сөзге шеберлігінің жемісі. Т.Ахтанов Сәбеннің көпке өтімділігі мен елге қадірінің бір сырын мынадай бір мінезінен іздейді: «Кісі есейе, өсіреле, картая келе шау тартады, біраз нәрсені ұсақсыншып, сырттан ғана көз жіберіп отырады. Өз басым Сәбеннің әдебиет не басқа өлеуметтік мәселеге араласпай, бой тарткан жерін байқағаным жок, үлкейе келе денесі ауырлағанмен, қөnlі сол қалпында сиякты еді. Ол кісінің менсінбей бармай қалған жиналысы, азғана қауым болса да, кездесуге шақырғанда, бой тартып қалған жері, сірө, болмаған шығар. Өзге халықты білмеймін, қазақ жазушыларының ішінде Сәбит Мұқановтай халықпен көп араласқан адам жок. Қазактың бар мінезін олпысолпысымен бойына мол сінірген, кісі жатырқауды, кем-кетіктен кірпиязданып жиренуді білмейтін Сәбит Мұқанов елдің қай кауым ортасында да өз адамы болып шыға келетін» (1.77-86). Әрине қарапайымдылығының арқасында халық арасына тез сінісп кете алғанмен, бірақ сағаттар бойы жалықтырмай, қөшшілікті аузына қаратада білу ісінде бұл мінездің аздық ететіндігі айтпай-ақ түсінікті.

Ақын Қалижан Бекхожин ағамыздың: «Өлеуметтік, әдебиеттік жайларды мағыналы түрде баяндай келе, кейде тындаушыларды қызықтырамын деп, бір аңыз-ертеғілі жәйттерді өзі беріле шертіп, тым өсірелеп те жіберетін әдеті бар еді жарықтықтың» (1.68-76) деген және жазушы Тахауи Ахтановтың: «Иә, Сәбеннің ауызша айтқан әнгімелері өте көп болатын. Сәбен көп дүниені хатка түсіргенмен, көп тамаша қазынасын өзімен бірге ала кетті. Ол кісі, тіпті, кішкентай болмашы нәрсенің өзін жандандырып, аса қызықты, құлқілі әнгімеге айналдырып жіберетін. Ондайлары кейде өзіміздің классикалық Қожанасырдың әнгімелеріне ұқсап тұратын (1.77-86) деген сөздерінен Сәбен болмысының тағы бір жаңа қырын танығандай боламыз. Ш.Елеуkenovtің төмендегі естелік сөздері де С.Мұқановтың әнгіме барысында тындармандарға

қызықты болу үшін өсірелей айтатын әдеті болатындығын растайды: «С.Мұқанов социалистік реализм өдісі арнасында қалам тербегендердің ең маңдайалдысы болатын. Солақайлығына дейін, қазір көзге шыккан сүйелдей қасиетіне дейін оның қияли жүргінен, арманшыл қөnlінен тебіндейтін. Осы қасиетінің бір үшкынын біз «Өмір мектебі» романынан табамыз. «Өмір мектебінде» ол қазақ Мюнгхаузен – Корабайдың өтіріктерін қалай майын тамыза жеткізсе, өзі де (ескертіп айта кетсек, артықтық етпес) өмірде, оқырмандарымен кездесулерінде дәл солай ішек-сіленді қатырып корабайшылап қыстыра беретін. Оның Қытай сапарынан алып қайтқан «Жылан жеу» хикаясының бір өзі неге тұрады. Сәбене сыбаған деп асқан ұзындығы метрге жуық жылан, кейіндері ауызша әнгімеге құлағының құрышын қандырған тындарманның ризығына бола, риясыз қөnlіден іркілмей 10 метрге дейін үзарып кететін... Ондайда қол соғып, көзімізден жас аққанша құлеміз, әнгіменің иесі де бізден қалмай қосыла құледі» (1.273-279).

«Жазушы Сәбит Мұқановты юморист деп атайдымыз, бірақ Сәбеннің юморы да күшті болатын», – дейді Т.Ахтанов. – «Ол бір нәрсені әдейі ойлад шығаратын ку тілді жазушы емес, оның юморы өмірден туатын, өзінен-өзі шығып кететін және ішінде өзі де бір құлқілі кейіпкер болып, араласып жүретін бөлекше юмор. Шынында да, мәдениет қызыметкерлері арасында «Сәбен айтты» деген құлқілі сөздер, сонымен бірге, «Сәбен өйтіпти, Сәбен бүйтіпти» деген ол кісінің құлқілі мінезі, қылықтары көп болатын. Артында қалғандардың тағы бір парызы – жазушының жанды бейнесін тірілте түсетін осы сөздер мен жәйттерді ұмыт болмай тұрғанда, хатқа түсіру. Айта берсе, Сәбеннің өмірін, жүріс-тұрысын, сөздерін жырға айналдыруға болатын еді» (1.77-86). Шынында да, Қошан Қалиев жинастырып, «Солтүстік Қазақстан» газетінің бетінде бастырған «Сәбен былай деген екен» есімді оннан астам қысқаша келген құлқілі әнгімелерді қанша қайталап оқысаңыз да езуінізге құлқі үйірмей қоймайды. Сонымен қатар бұл әнгімелерден ұлы жазушымыздың анқаулау табигатын аңғарып, сөзтапқыштық қасиетін танимыз. «Осы сөздер мен жәйттерді ұмыт болмай тұрғанда, хатқа түсіру – артында қалғандардың тағы бір парызы» деп Т.Ахтанов дәп басып айтқандай, жазушының жұз жылдығына орай осы итің істін бастамасы ретінде жинастырылып шығарылған «жазушының жанды бейнесін тірілте түсетін» осы бір әнгімелерге

ой жүгіртсек, халық ауыз әдебиетіміздің күлдіргі кейіпкері сынды «Сәбенің өмірін, жүріс-тұрысын, сөздерін жырға айналдыруға болатындығына» ешкім де күмән келтірмейді.

Сол әңгімелердің біріне ғана көз салайықшы. Көрнекті әдебиет зерттеушісі, профессор Есмағамбет Үсмайылов бірде көлемді макала жазып, ол макаласында бір топ жазушыларды сынаған еken және сол сынағандардың ішіндегі өзінің ұстазы Сәбит Мұқанов та бар еken. Есмағамбеттің сынның көңіліне ауырлау алған Сәбен келесі күні оған телефон шалыпты. Бір-бірінің амандақ-саулығын, хал-жайларын ғана сұрап, екеуі де негізгі «мәселелеге» жоламай, аз-кем әңгімелесіп қалады. Сөз арасында Есмағамбет:

— Ертең Семей жакқа, Абай ауданына командировкаға жүрейін деп отырмын, — дейді.

— Абай ауданына дейсін бе? Онда мен бір шаруа тапсырайын, соны біле келші, — дейді Сәбен.

— Пәлі, Сәбе, айтсаның болды ғой, қатырып орындал қайтамыз! — дейді Есмағамбет.

Сонда Сәбен:

— Ей, Есмағамбет, орындасан сол, Абайды «Күшік асырап ит еттім, ол балтырымды қанатты. Біреуге мылтық үйреттім, ол мерген болды, мені атты», — деген өлең бар еді. Сол өленді Абай не үшін жазды еken, соны біле келші, — деп ақырын телефон трубкасын іле салыпты (3). Осы бір қысқаша ғана әңгіме тапқырлықпен қатар қаншама өнеге боларлық қасиеттерді пашеттіп тұр. Алып жазушының аскар қалпын аласартпай, ұсақтыққа салынбай, жеке бас мәселелеріне қол сұқпай, ағаның ініге деген өкпе-назын сырпай, ұтқыр жеткізгеніне тәнті боласын. Жалпы Сәбенің жастарды жассың деп ешқашан қомсынбағаны, «ерді кебенек ішінде таны» дегендей, тәжірибесіз жастардың арасынан дарындыларын, болашақта үміт күтуге тұрарлықтарын қиядағыны шалатын қырандай дәл танитыны, оларға қанаты қатайғанша қамкор болатындығы және оларды өзіне иық теңестірте ұстағандығы, тең дәрежеде ой алмасып, пікірлерімен санаңып отырғандығы туралы тебірене жазған естеліктер аясы өте кен. Мысалы, белгілі ақынымыз Қалижан Бекхожиннің «Менің каламгерлік жас қанатыма дем беруші Сәбит Мұқанов болды. Әлде менің өз қатарымнан озық оқып, әдебиет тарихынан хабардарлығым үнады ма еken, әлде дарын танығыш қырағы Сәбит аға «осыдан келешекте ақын шығады» деп үміттенді мін көн, мені өз бауырына тартып, баули бастады. Менің балан өлендерімді жи тиңдап, ақыл-кенес берді. Ма-

ған Сұтанмахмұт туралы баяндама жасатты. 1937 жылы, үшінші курстың студенті, мені бұрын өзі жасап келген сөзінші класс окушыларына арналған хрестоматия кітабына қосалқы автор етіп алды. Сәбенмен бірге бұл хрестоматияны елуінші жылдарға дейін құрастырып келдім» (2.256) деген естелігі жоғарыдағы сөздеріміздің күесі болса керек. С.Мұқановтың жауапкершілік жүгінен тайсалмай, өрімдей жасқа үлкен сенім артқанына қайран қалған Т.Көкішұлы оның бұл өрекетін аса жоғары бағалайды: «3-ші курс түгіл, казір аспирантураны бітіріп, кандидаттық атағын алғандардың өзіне мұндай жауапты істі атқаруға сенім білдіре бермейтіндігімізді кім болса да түсінер. Өзі 1937 жылғы зобалаңда тепкі көріп жүргенде әдебиеттің болашағын ойлау! Құдайға күнәкар болсам да айтайын, казактың ешбір данышпан ақын-жазушысы жасамаған ерлік» (4).

«...акын ақын Тайыр Жароков «акындардың ішінде маған өте ыстық, өте жылы шыраймен қарағаны Мұқанов Сәбит болды. Бір күні көшеде келе жатқанымда ұстап алып, Сәбит: — әй бала, сен өлең жазатын көрінесің, өлең жаз, біз басалық, — деп ақыл айтты, өзіне үйір етіп алды. Соданбылай қарай өз әлімше өлең жазып, баспа орындарына бере бастадым» деп мойындаса, Әбділда Тәжібаев «1925 жылы интернат окуын бітіргенде «орысша білмесен орын жок» деп кеңесінен айдал шықкан оку комиссариатындағы біреудің қылышын өлең етіп жазды. Артынша екі-үш айдан кейін өлеңді «Сыйлықтың» 5-санында басылды. Өленді баспаға әдеби түзеп жіберген Сәбит ақын еken. Сонан бастап аңсағым газет, өлең болды» дейді». Жоғарыдағы екі ақынның 1931 жылы «Жаңа әдебиет» журналының 6-7 санында «Кім қалай жазған?» деген сауалнамаға қайтарған жауаптарынан алынған бұл естеліктердің сәбитеттіншүші ғалым Т.Көкішұлы «Болып-толып алғаннан кейін айттар сөз бір басқа ғой, ал қызыл шақа кездегі шындық көп» (4) деп жүрекжардылығын жоғары бағалайды.

Қан майданнан оралып, қаруын қаламға айырбастаған ақын-жазушылардың Сәбит Мұқановтың аялы алақанының жылуын сезінбегендегі аз. Атап айтсақ, Әзілхан Нұршайыков, Сырбай Мөуленов, Жұбан Молдағалиев, Мұзафар Әлімбаев, Хамит Ерғалиев сынды дарындардың атақты ағаның өз өмірлерінде қаншалықты із қалдырғандығы туралы жан сырлары жоғарыдағы сөзіміздің күесі бола алады. Соғыс майданы мен әдебиет майданында да қайталанбас ерлік көрсеткен батыр Бауыржан Момышұлының әдебиетпен

айналысына да Сәбеннің ақылы себепкөр болыпты. Оның: «Сәбит аға қазак әдебиеті мен өнеріне үлкен қамқоршы болатын. Бір жақсысы, біреу – екеу, екеу – төртеу болса деп ойлайтын. Жақсыны жайсанға, өнерліні өнерпазға таныстыру, қатыстыру, білістіру борышым, міндегі деп ұғатын. Үлкен басымен сол жұмысты мойнына алып жүретін. Сәбен бойындағы бар дарыны мен жақсы касиеттерін туған халқына, қоғамға сарқып беруде бәрімізге үлгі» (2.72) деген сөздері оқыған жанды Сәбит аға үлгісімен туған халқына калтқысыз еңбек етуге үндейді.

1964 жылдың 30 қазанынан 6 қарашасына дейін С.Мұқановпен 7 күн қатар кездесіп, Сәбеннің айтқан өнгімелерін түтел қағазға түсіріп алғанын жазған ғалым Ә.Нарымбетов «Бүгін енді жазушы айтқан сол өнгімелерді ешбір өзгертуей, қоспасыз, Сәбеннің өз аузынан шықкан қалпында «Қазак әдебиетінін» оқырмандарына ұсынғанды орынды қөрдім. Сәбен туралы өзгелер айтқан пікірден ғөрі сәбіттану үшін Сәбеннің өз пікірі өлдекайда құнды ғой деп есептеймін» (5) деп, 2000 жылы жариялаған болатын. Осы мақаладан алпыстың аскарындағы ұлы тұлғаның күн тәртібімен таныса аламыз. Күн сайын танертенгі сағат 6-да тұратын жазушы бір стакан айран не кымыз іshedі екен. Ілгеріде жасап жүрген гимнастиканы күніне 4 сағат жаяу жүрумен алмастырған. Содан кейін ертемен жаңа газеттерді қарап, сағат 10-нан 13-ке дейін көркем шығарма жазатын. Содан кейін шай ішіп алып, бір сағат ұйықтап тынығады. Сағат 14-тен 16-ға дейінгі уақытты қөніліне ұнайтын істерге арнап, көбінесе Жазушылар одағына, баспаларға барып, құлдіргі өнгіме айтады екен. Сағат 16-да түскі аска ет жеп алып, саябакқа немесе тауға 19-20 дейін 2 сағаттай серуендеуге шығатын. Келіп, сүт қатқан шай ішетінін, қантты мұлде қолданбайтынын, нанды да жемейтінін, жесе де 200 грамм ғана жейтінін айтады. Содан 19-дан тұнгі 12-ге дейін көркем кітаптар оқып, 12-ден таңғы 6-ға дейін ұйқыға жатады екен. «Ұйқым керемет, басым жастыққа тисе болды, кор ете түсемін. Табигаттың маған берген байлығы – ұйқы. 99% – осы режим, егер театр, конак, жиналыс болмаса. Қысқы-жазғы режим осы. 1955 жылға дейінгі салмағым 113 кг болды. 1955 жылы Чехословакиядағы Карловы-Вары курортына барып, салмағымды 97 кг түсірдім. 1957 жылы салмағым 93 кг болды. Содан бері тұрақты салмағым 93 кг» (5) дейді Сәбен. Байқап отырғанымыздай, алпыстың аскарын еңсеріп, жетпіске таяп қалған қаламгеріміз өлі

де тын, қуатты. Жұртшылықты «Әй, осы сендер менің сексенге келуіме күмәнданбайсындар ғой? – деп құлдіретін» Сәбеннің жетпіске жеткеннен кейін «кей шакта сөзінен өзгеше, бұрынғысындағы өршіл емес, басынқы, пәсінкі күй естілуінін, «таудай талап бергенше, бармактай бак берсін» деп жиі айтуының да өзіндік сыры бар! (1.273-279).

Жазушының жетпіс жылдық мерейтойы қарсанында Қазақстан Коммунистік партиясының Орталық Комитеті Мәскеуге Сәбит Мұқановка Еңбек Ері атағын беру жөнінде ұсыныс енгізіпті деген өнгіме алдын ала әдеби ортаға тарап та кетеді. «Әдебиетіміз берін мәдениетімізді марқайтатын сол жақсылықты көреміз деп алып-ұшып келген тамам жүрттың қоңлі мерейтойдың алғашкы секундында-ак су сепкендей басылды. Алтын Жұлдыздың көзден бір-бір ұшқанын президиумға шықкан Сәбеннің өрт сөндіргендегі түрінен сезіп түнілдік» (1.273-279) деген Ш.Елеуkenов сөздерінен аңғаратынымыз – бұл жәйттің жазушыға ауыр соққы болып тиуі. Дегенмен сүйегі асыл ағаның енсесін төмен салмай, елге сыр бермей, сейлеген сөзіне, бағзы әдетінен айнымай, өзіл-калжынды араластыра сейлегеніне Ж.Ақпанбетов естелігінен көз жеткіземіз. Ол кісінің магнитофонға жазып алған Сәбеннің салтанатты кеште сейлеген сөзінің үзінділеріне көз жіберейік: «...Менің қазір ауруым жоқ, денсаулығым мықты. Соны білді ме, бүгін біздін радио жақсы хабар айтты. Танертең тұрып радионың қойсам «Наша передача посвящается к столетию Сабита Муканова», – дейді. Біздің бәйбіше менен ғөрі кешірек тұратын әдеті. Мәкен, мында кел деп айқай салдым. Ол шошып кетіп жүгіріп маған келді (залда ду құлкі).

Не бол қалды? Мен жуз жасайтын болдым. Өйткені мемлекеттік хабар беретін мекеме айтты. Сол мемлекет атынан жүзге келесің деп айттып жатса, гарантиясы бар шығар, қалай келмейсің? Радиодан айтқасын, мемлекет айтқасын ол мені өлтіре ме?! (залда ду құлкі)» (6). Залды осылайша құлдіріп алғаннан кейін «қазіргі болып жатқан жағдайды айтайық» деп, С.Мұқанов жетпіс жылдығына байланысты үкіметтің жақын ұш-тәрт жылдың ішінде өзінің 16 томдық тандамалы шығармаларын басып шығару туралы қаулысы болғанын айтады. «Тандамалы дегенді құлағына құйып қой» деп «тандамалы» деген сөзге екпін түсіре айтуының да өзіндік себебі бар. «Соған баспа орындары қазір өзірленіп жатыр. Кейбіреулер соны қөпсініп, қағаз кайда, бәлен кайда, түген кайда деп ауырсынып қалды.

...Біздің баспа орындарымыз бұрын біреу еді, қазір 5-6 өзі. Бәрі жиналып бір Сәбит Мұқановтың шығармасын түгел шығаруға әлдері жетпей жатыр. Ал мұны ауырсынсан өртөн сексенге келгенде бұдан да ауыр тилемін» (6) – деген сөздері өзіл-шыны аралас мәндеге айтылған еді. Өйткені Сәбен әлі жазғанымнан жазатыным көп кой деп ойлайтын. Өзі халықпен бірге өскенін, Советтік дәуірдің жетістігін де, кемшілігін де, ағаттығын да білетінін, осы құрылыштың ішінде біте қайнасқанын тілге тиек еткен жазушы: «Сосын мені жаз, мені жаз деп катар таласып тұрған тақырыптар толып жатыр. Алдымен «Шоқан Ұәлиханов» пен «Ақкан жұлдыз» бар. Алдымен соны жазып бітіруім керек. Ал бірақ алдағы күнде менің материалдарым көп. Әзірше денім сау» (6) деп, алдағы жоспарларымен де бөліседі.

Осы тұрғыдан Сәбен өмірбаянының соңғы беттері айрықша маңызды екенін, өйткені бүгінгі күнімізben үндес, сарындағы екенін сөз еткен Ш.Елеуkenov: «Мәселе тек үлкен жазушымыздың Шоқан Ұәлиханов жөнінде роман жазып, тарихи ерлікті көркем шындыққа айналдырғанында ғана емес. Өз заманының ездігінен тұнілгендейді, көп кияннаттарын көріп, көнілі қалғандығында деп білуіміз керек» (1.273-279) деп, жазушы өмірінің соңғы жылдарынан біраз сыр шертеді.

С.Мұқановтың: «Шериаздан, сен қалай деп ойлайсың? Осы Ғабит бәйбішеден, мен тоқалдан туыппын ба сендер үшін?» деп төтесінен қойған сұрағынан өрбіген әңгіме мен оның туындау себебін сөз еткен Ш.Елеуkenov өңгімесінен жоғарыда сөз болған «таңдамалы» сөзіне түсірілген екпіннің де құпиясы ашылады. «Мен 1971 жылы Баспа комитетіне тәрағалық қызметінә тағайындалдым. Сол жылы жазушы Ғабит Мұсіреповтің бес томдық жинағы жоспарға енгізілді. Оймызыда соның бірінші томын жазушының жетпіске толған мерейтойына дейін шығарып үлгеріп, бас-пәнерлер атынан ат мінгізген есебінде тарту ету. Сәбен осы жайдан хабардар екен. Әлгіндей «алададындар мені» деп өкпе қоюының жөні бар. Сәбит Мұқановтың сол шақта 16 томдық таңдамаларының бес-алты томы шамалас шығып үлгерген. Сәбенің өкпелейтіні – таңдамалыға шығармалар жинағындағы толық қаламақы төленбейді. Жаңа шыққан шығарма қатарында

емес, қайта басылған туынды есебінде жүреді. Осы тәртіп бойынша Ғабенің әр баспа табағына, айталық, 400 сомнан қойылса, ол сол сомнин бәрін алады, ал Сәбен сондай қаражаттың алпыс пайызына ғана ие» (1.273-279) деп сыр ашқан фальм бұл сұраудың тамырын тереңнен іздейді. «Тоқалдан тудым ба?» деген сауалға ол, енді ойлансам, көп мағына сыйғызған сияқтанады. 16 томдық таңдамалыға байланысты бірсыныра ақшадан қағылуының өзі шөміштен қыскандық қана емес-ті. Ол бұрынғы көрген теперіштерінің жалғасы ғана. Балалық шағында жетімдіктің, жоқшылықтың қайғысын жұтты. Өзінің еңбексүйгіштің және Құдай берген алтын таланттының арқасында болдым-толдым деп жүргенінде партбилетінен айрылды. Қараңғы үйге әне әкетеді, міне әкетедімен кешкен үрейлі жылдарды бастан кешірді. Одан бергі жылдары дүшпандары қасақана уақ-түйек тұрмыстық сыйбағаларынан айрылып, намысына тиді. Мұқан Төлебаев көшесіндегі екі қабатты зәулім үйді береміз деп тұрған жерінен айнып кетті. Жасы үлғайған адамға бір атым насыбайдан көнілі қалудын өзі ауыр тиетінін, аз сокқы болмайтындығын біліп өдейі істеді» (1.273-279) деген жолдар С.Мұқановтың өмірінде де коғамынан көп қағажу көріп, көнілі қалған тұстары болғанынан хабар береді. Көнілге түскен қаяулар із-түзсіз кетпей, жүрекке салмағын түсіре келіп, Сәбенің денсаулығы сыр бере бастайды. Күш-қуаты қайтып, тізесі мазалап, аяғы бастырмай, таяқ ұстап, сылти басуды шығарады. «...Ал өзі жетем деп берік сенген сексені, талай жылдар жаңын салып ұмтылған коммунизм сенгірлері секілді алыстан мұнартып, көкірегін өкініш, өксікке толтырып, жұлдызды армандағы бұлдырап жеткізбеді» (1.273-279).

ӘДЕБИЕТ

1. Сәбит Мұқанов туралы естеліктер. Астана: Елорда, 2001.
2. Сәбит Мұқанов тағылымы. Алматы, 1990.
3. «Сәбен былай деген екен». Жинаған Қошан Қалиев. Солтүстік Қазақстан, 2000. № 9.
4. Қекішүлі Т. Әдебиеттің Атымтай жомарты // Қазақ әдебиеті. 03.03.2000.
5. Нарымбетов Ә. С.Мұқанов: Тұсында мен Д.А.Қонаевты да, М.О.Әуезовті де сынадым... // Қазақ әдебиеті. 2000. № 22.
6. Ақранбетов Ж. Халық жүргегіндегі жазушы // Ленин туы. 1990. 15 мамыр.